

ПОЛІТИЧНИЙ ТРАНЗИТ КРИЗЬ ПРИЗМУ «ГЛОБАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ»: ВАРІАНТ С. ГАНТІНГТОНА

У статті розкрито зв'язок між політичним транзитом і терміном глобальної демократизації у форматі концепції С. Гантінгтона. Проаналізовано специфіку демократичного транзиту у контексті теорії «хвиль демократизації». Показано, що транзитивність «третьої хвилі» як вектору політичного розвитку поставила під сумнів ліберальну демократію західного зразка як універсальної моделі. Обґрунтовано значення третьої хвилі для розвитку транзиту на пострадянському просторі.

Ключові слова: політичний транзит, демократизація, демократичний транзит, хвилі демократизації, С. Гантінгтон.

Проблема політичного транзиту окреслилася і набула свого подальшого розвитку у працях Д. Растоу, Г. О'Доннелла, Ф. Шміттера, А. Уайтхеда, С. Гантінгтона, Т. Карл, Ф. Шміттера, А. Пшеворського, Г. Соренсена, Х. Лінца, А. Степана, Х. Валенсуели, Г. Джілла тощо. Ця теорія набула творчого пересмислення у працях А. Уайтхеда, Г. О'Доннелла і Ф. Шміттера, здобувши цілісного вигляду. Працею цих авторів світ побачив понятійно-категоріальний апарат сучасної транзитології. У фокусі уваги С. Ліпсета [13], Р. Даля [12] і Р. Бендікса [7] перебували процеси становлення демократії як в країнах, де її цінності набули стійкості і стабільності (Великобританія, США, Франція, Пруссія/Німеччина, Японія), так і в країнах не зовсім вдалої інсталяції її інститутів (Росія, Китай, Індія). Ними були виділені як основні передумови демократизації, так і різні соціально-економічні та культурно-ціннісні чинники.

Певний внесок в усвідомлення перехідних процесів як у межах політичної транзитології, так і з використанням іншої методології зробили вітчизняні та російські науковці В. Горбатенко, О. Бабкіна, Г. Зеленько, Н. Латигіна, О. Марчак, Ю. Мацієвський, О. Романюк, М. Шаповаленко; Г. Вайнштейн, В. Гельман, А. Мельвіль, О. Харітонова тощо. Проте, в умовах подальшого розвитку транзитивних процесів, зокрема серед політій на пострадянському просторі, виникає потреба пересмислення окремих теоретичних положень класичної теорії транзиту в контексті поняття глобальної демократизації.

Термін «глобальна демократизація» набув широкого поширення в кінці ХХ століття. У сучасній політичній науці існують, як мінімум, два його конвенціональних трактування. Перше

означає зростання кількості демократичних держав за межами існуючої західної цивілізації. Друге, безумовно, має тісний зв'язок із першим і передбачає посилення дієвості існуючих демократичних інститутів і підвищення їх адаптивних здатностей в умовах глобалізації [3, с. 133]. Онтологічно дане поняття включає визнання того, що глобальна демократизація стала домінуючою тенденцією розвитку політичної організації світового суспільства. Також популяризації і поширенню цього терміна сприяла поява праці у 1991 р. С. Гантінгтона «Третя хвиля. Демократизація в кінці ХХ століття» [12]. Відштовхуючись від хвилеподібності поширення демократії, вчений дотримується концепції послідовно еволюційно-прогресивного змісту. За цього, на його думку, всі країни рано чи пізно прийдуть до демократії. Однак, не дивлячись на перебіг у 2003-2005 рр. «кольорових революцій», які мали місце у шерезі пострадянських країн, «Третя хвиля демократизації» практично перейшла у фазу спаду. Така оцінка була зроблена на ряді всесвітніх конгресів політологів. Очевидно, судження щодо кризи демократії та навіть її вичерпаності як форми правління мають під собою підстави. Потреба у виробленні нових підходів в умовах глобалізації та постіндустріалізму не викликає сумнівів, і цей пошук вже ведеться політичними елітами.

Пафос терміну «глобальна демократизація» був артикульований американським дослідником Ф. Фукуямом [11], що містить поєднання морального імперативу і ліберальної форми держави. Крім того, в кінці минулого століття глобальною демократизацією завершилося створення нової, вже третьої (після грошей та Інтернету) універсальної світової мови – мови демократії та прав людини. За деякими оцінками міжнародних організацій, в кінці ХХ ст. існувало 120 демократій (63% щодо загальної кількості країн). Такі цифри підтверджують ідеї М. Платтнера про те, що демократія стає повним і справжнім сучасним (модерним) типом політичного режиму [15, р. 40]. Це створює сприятливу ситуацію для подальшого поширення демократичних цінностей. У зв'язку з цим С. Гантінгтон навіть запропонував об'єднатися «агентам демократії» у міжнародну асоціацію для координування своєї діяльності. Метою такої організації стане можливість її трансформації в ефективну лобістську групу з національними урядами та міжнародними організаціями для підтримки демократичного розвитку, тобто буде створений своєрідний Демінтерн [14, р. 11], який би координував зусилля всіх бажаючих створити демократичні режими. Ця концепція дала поштовх дискусіям, які тривають вже не одне десятиліття. Зауважимо, що окремі її

поняття (в першу чергу – «хвиля демократизації») стали частиною політологічного дискурсу, теоретичним надбанням в енциклопедіях та підручниках [10, с. 67-82].

Проте сьогодні вказана концепція зазнає жорсткої і не безпідставної критики за властивий їй телеологізм й деяку упередженість щодо вивчення процесів політичного транзиту в країнах пострадянського і посткомуністичного просторів [9, р. 69]. Здавалося, що С. Гантінгтон підтверджував припущення політологів-аналітиків про те, що з початку XIX ст. прогрес демократії і перебіг транзиту відбуваються хвилеподібно. У процесі переходу, кожна хвиля розчищає дорогу для розвитку інститутів і норм демократії. Водночас, хвиля може змінюватися відкатом із відновленням інститутів попереднього режиму. Нові хвилі змінюють регресивність розвитку, відбуваються нові поступальні кроки до ліберальної демократії [12]. Ідея хвилеподібності не є новою. Ще в 1923 р. Ж. Буське вказував на хвилеподібність як спільну рису, що характеризує поведінку соціальних систем характерну для поведінки соціальних систем. Різні аспекти соціального руху, – зауважував Ж. Буське, – мають хвилеподібну форму, ритмічну, не незмінну або яка регулярно змінюється, а з такими періодами, коли їх інтенсивність зменшується або зростає. На евристичну цінність хвилеподібного підходу вказував також О. Тоффлер [5, с. 27]. С. Гантінгтон також говорить про умовність використовуваної ним метафори для періодизації глобальної демократизації. Зазначена концепція отримала назву теорії «хвиль демократизації», стрижнем якої і стала концепція «третьої хвилі» демократизації.

Транзитивність «третьої хвилі» як вектору політичного розвитку поставила під сумнів ліберальну демократію західного зразка у значенні універсальної моделі. Тому актуальним постає питання того, що демократія як феномен політичної організації суспільства, ще не є досконало вивченою в національних контекстах. Практика функціонування демократичних інститутів переконливо засвідчує те, що вона не може бути перенесена автоматично із однієї системи в іншу. Більше того, демократія потребує сталого демократичного етосу, який постійно оновлюється і який може виникнути тільки в процесі демократичної практики. Тобто, демократія може розвивати тільки сама себе. Але для цього необхідні мінімальні умови у вигляді формальних інститутів. Незважаючи на експліцитно знехтуваний лінійний підхід до вивчення політичних змін (хвилеподібність не передбачає жодних безпосередніх залежностей і жорстких детермінацій), як і більшість теорій суспільного розвитку (від Платона, Локка і Гегеля), теорія хвилеподі-

дібності демократизації імпліцитно містить телеологізм. Він полягає у впевненості, що хвилеподібність має якусь спрямованість, альфою і омегою якої є постійна апробація демократичних інститутів. Водночас поява подібних термінів лише зміцнює позиції телеологізму при вивченні політичних реалій. Однак у даному трактуванні телеологізм не містить жорсткого характеру, а відкриває теоретичні простори для вивчення можливих найнесподіваних поворотів соціальної історії.

У контексті демократичного транзиту дана концепція звертає увагу на співвідношення ліберальної демократії та західної цивілізації: 1) можливість розвитку ліберальної демократії на іншому цивілізаційному ґрунті; 2) ймовірність появи нових форм демократій у незахідних цивілізаціях в умовах посилення взаємозалежностей у світі, і взагалі на проблему 3) нового типу взаємин цивілізацій і появи на різних культурно – національних засадах нових типів демократичних режимів. Це, безумовно, робить проблему критеріїв визначення демократичності за умов транзиту ще більш актуальною. Щодо визначень критеріїв демократичності у транзитивних суспільствах існує багато підходів. С. Гантінгтон використовує у своїй роботі найбільш поширений підхід – процедурний, виділяючи конкурентність і участь в якості основних показників розвитку демократії.

Незважаючи на те, що концепція С. Гантінгтона вже зайняла чільне місце у транзитології, доцільно зупинитися на її вузлових моментах, які є важливими в контексті нашого дослідження. Деякі з них мають досить неоднозначний характер. С. Гантінгтон стверджує, що:

✓ перехід до демократії є глобальним процесом, адже на користь цієї тези працює історична практика. Водночас початок ХХІ століття продемонстрував амбівалентний характер політичних режимів, які проголосили своїми пріоритетами розвиток демократії, зростання міжнародного тероризму, що послаблює поле демократичних процедур власне у країнах стабільної демократії;

✓ між переходами – «демократизаціями» існує набагато більше спільного, ніж відмінного. З нашої точки зору, навпаки, зовнішня схожість зміни фаз лібералізації та демократизації відволікає від питання, в яких режимах вони відбуваються, хто і що саме виступає в ролі рушійних сил, які цілі переслідують основні актори. Практики інституційного та конституційного дизайну нових демократій свідчать про значний вплив структурних чинників, хоча вони не настільки виразно простежу-

ються, на відміну від процедурних. Процедурні домінують під час самого процесу транзиту і являють собою демократичну інсталяцію. За цього результатом демократичної інсталяції є неоднозначні, з точки зору західних концепцій ліберальної демократії, нові політичні режими. На ці режими значно суттєвіше впливають зовнішні фактори, ніж внутрішні. Це простежується в наявності синдрому «наслідування», а також ефекту «снігової кулі». При чому не можна процеси «третьої хвилі» розглядати з тих самих позицій, що й процеси «першої і другої хвилі» крізь призму співвідношення внутрішніх і зовнішніх факторів [12, р. 56-66]. Ці хвилі демонструють постійну присутність зовнішнього фактора. Зовнішній чинник по-різному здійснює свій вплив. Якщо в рамках першої хвилі можна вбачати зовнішній фактор у колоніальній політиці, то у другій хвилі – це розпад колоніальної системи у зв'язку зі зміною політики метрополій; поява нових держав із демократичними інститутами в Європі після Другої світової війни. Третя хвиля, хоча і демонструє певну автономність політичного розвитку, в якому домінують, безумовно, внутрішні фактори, однак і міжнародні організації, і зміна зовнішньої політики ключових держав стимулювали розширення зони демократії;

✓ кількість демократичних держав зросла відповідно за принципом «два кроки вперед – один крок назад (two – step forward, one – step – backward pattern)» – від нуля у 1828 р. до 59 у 1990 р.;

✓ демократія є самоцінністю і потребою націй, а не тільки набором інструментів для досягнення економічного дива. З погляду західного ліберала кінця ХХ ст., це абсолютно однозначно. Але для багатьох пересічних громадян колишніх республік СРСР демократія уявлялася інструментом вирішення економічних проблем добробуту, що є однією з причин амбівалентного ставлення населення до демократичних цінностей у транзитивний період;

✓ демократія може мати безліч форм свого практичного втілення. Це передбачає, з одного боку, толерантність стосовно нових форм демократії, з іншого – стимулює оновлення цінностей європейського лібералізму;

✓ демократизація не закінчується у ХХ ст., оскільки у своєму розвитку має синусоїдальну траєкторію з притаманними їй спадами і підйомами;

✓ «третья хвиля» вже наповнюється реверсивними процесами [1, с. 47], що може означати «третій відкат» демократизації (тобто кінець третьої хвилі приливу і початок реверсних процесів, згорання демократизації);

✓ поява у можливому майбутньому четвертої та п'ятої хвиль піднесення та спаду демократизації; що неминуче призведе до встановлення демократії в різних її формах у всіх куточках світу [12, р. 330-332].

Таким чином, знову ж важко погодитися із тим, що для цього періоду транзиту був характерним лише рух в одному напрямку. Однак на початку 60-х років ХХ ст. набирають обертів, з точки зору С. Гантінгтона, реверсні процеси. Це призводить до відновлення в деяких країнах авторитарних режимів. У Європі Греція стала першою некомуністичною державою, в якій у 1967 р. відмовилися від демократичних перетворень в результаті встановлення режиму «чорних полковників». Аналогічні процеси відбуваються в інших країнах Азії та Латинської Америки, які в певній мірі могли бути стимульовані придушенням «празької весни» у 1968 р., введенням радянських військ на територію Чехословаччини, тривалими локальними війнами на території Південно-Східної Азії. Крім того, падіння світових цін на нафту, зростання безробіття в країнах Західної Європи, молодіжні бунти в усьому західному світі поставили під сумнів взагалі ефективність і доцільність інститутів і цінностей демократії.

Третя хвиля починається крахом авторитарних режимів у Греції (1974), Португалії (1975) та Іспанії (1977), потім охоплює Латинську Америку – Домініканську республіку (1975), Гондурас (1982), Перу (1988), ряд азійських держав: Туреччину (1983), Філіппіни (1986), Південну Корею (1988). Зрештою, до неї залучаються країни «соціалістичного табору», тобто держави ЦСЄ, а потім і республіки Радянського Союзу. С. Гантінгтон порівнює поширення демократії в кінці ХХ ст. із стрибачою з одного континенту на інший жабою, яка зрештою, знову повертається в Європу майже через п'ятнадцять років.

У подібних демократизаційних стрибках важко вловити закономірність і взаємозалежність, оскільки ці явища простежуються явно на рівні подібних систем і регіональних зв'язків. Тому про наявність цих взаємозалежностей можна говорити лише при вивченні країн Східної Європи та явищах політичного розвитку, що носять взаємопроникний характер. Більш продуктивним нам вбачається використання синергетики та теорій дисипативних процесів при поясненні як демонстраційного ефекту, так і хвилеподібного розповсюдження транзиту. Хвиля ніби розпадається на дві великі частини, що розділяються між собою континентами, регіонами і тимчасовими відрізками: Піренейський півострів, Латинська Америка, Східна Європа, СРСР. У кожному з цих регіонів була своя сукупність

причин, яка стимулювала встановлення інститутів мінімалістської демократії. Проте вони (причини) настільки різняться, що важко углядіти залежність між подіями в Португалії та Іспанії, не кажучи вже про їх можливий вплив на події в СРСР. Водночас у кожній країні були різного рівня і масштабу кризи внутрішніх структур суспільства, які могли загостритися під впливом зовнішніх факторів. З іншого боку, зміна парадигм зовнішньої політики СРСР і «Горбачов-фактор» надали вражаючого ефекту і стимулювали якісно інші процеси у Східній Європі, але не змогли вплинути на події в Латинській Америці чи Іспанії. Розпочаті в ході транзиту лібералізації і демократизація Союзу стимулювали його розпад, що відкрило нові перспективи для розвитку новоутворених держав. Значущим наслідком цієї хвилі є крах однієї з ідеологічних моделей конструювання соціальної реальності – комуністичної (у той час як нацистська і фашистська себе дискредитували на десятиліття раніше). А зміна політики католицької церкви, в першу чергу в країнах Латинської Америки, де її позиції є домінуючими, стимулювало антиавторитарну дію політичних еліт.

Ідеологічний вакуум в середовищі недемократичних режимів створив сприятливі умови для розвитку екстремістських форм націоналізму, в першу чергу, теократичної ісламізму (Іран, Афганістан). Крім того на тлі спаду економічного розвитку «нових демократій» привабливіше стали виглядати авторитарні режими зі стійким зростанням виробництва, і в першу чергу – китайська модель держави загального благоденства [6, р. 110]. Більш того, ряд вчених стверджують, що «політична незмінність неінституалізованого авторитаризму працює поки що на стабільність у суспільстві, без якої сталий економічний розвиток неможливий. З іншого боку, зовсім не виключається трансформація подібної напівтоталітарної і напівавторитарної форми у власне авторитаризм» [4, с. 205].

Зазначимо, що третя хвиля має безліч відмінностей від попередніх хвиль, починаючи від причин і закінчуючи особливостями власне процесів демократизації. З точки зору С. Гантінгтона і прихильників даного підходу, причинами цієї хвилі були:

1. Делегітимація авторитарних режимів, яка прискорювалася економічними і військовими невдачами (слід зауважити, що зміна будь-якого режиму не може не супроводжуватися його делегітимацією, в той же час далеко не завжди відсутність легітимності режиму призводить до його зміни).

2. Глобальне економічне піднесення 60-их років ХХ століття, що супроводжувалося поширенням високих життєвих

стандартів, підвищенням освітнього рівня і значним прогресом у подоланні неписьменності, а також зростанням чисельності міського середнього класу. Ці процеси відбувалися далеко не у всіх країнах і не в усьому світі. Просто західний світ зміг, завдяки розвитку комунікацій, військовій потузі, економічній залежності від нього багатьох країн світу, дійсно поширювати свої стандарти.

3. Зміна доктрин діяльності католицької церкви після II Ватиканського собору в 1963-1965 рр. і активний перехід національних католицьких конфесій в опозицію до авторитарних місцевих режимів (що особливо було важливо для країн Латинської Америки). Цей фактор, безумовно, має лише регіональне значення і важливий, у першу чергу, для країн Латинської Америки, де католицизм займав виключно проурядові позиції.

4. Зміна зовнішньополітичних доктрин Європейського Союзу, США та СРСР, а також тривала кампанія із захисту прав людини. Цей фактор не міг викликати радикальних змін в країнах, але він вплинув на сприйняття ситуації в СРСР і світі в цілому.

5. І, нарешті, «демонстраційний ефект» перших транзитивних країн, в яких розпочалися демократичні трансформації, на сусідні держави, які мають схожі режими і подібні політичні традиції [2, с. 176]. Про «демонстраційний ефект» можна говорити лише на регіональному рівні і з великою обережністю. Деякі дослідники вважають малоймовірною залежність між змінами у двох близьких за культурою і за мовою державах (Іспанія і Португалія). Так що і цей фактор необхідно розглядати тільки дуже обмежено, використовуючи більш чіткі критерії «демонстраційного ефекту».

С. Гантінгтон вибудував свою концепцію на однозначному і виразно позитивному трактуванні всіх перерахованих вище факторів, які поряд із внутрішніми передумовами, з його точки зору, виявилися ключовими у поширенні демократичних цінностей на вельми великій території периферії і напівпериферії. Це й було ним названо «глобальною експансією демократії». Вчений виділяє такі моделі: модель однієї причини (Single cause). Відповідно до цієї моделі приблизно однотипні процеси відбуваються під впливом одного фактора в різних умовах. Цим фактором може бути наявність окупаційних військ на території держави, новий міжнародний перерозподіл влади і могутності. На підтвердження зазначеної моделі Гантінгтон наводить приклади демократизації в ряді країн Європи та Латинської Америки після перемоги союз-

ників над гітлерівською Німеччиною у 1945 р.; паралельний розвиток (Parallel development). Демократизації можуть бути викликані одночасною появою в різних країнах якихось подібних явищ, наприклад, приблизно однаковий рівень грамотності населення, дохід на душу населення; модель снігової кулі (Snowballing) або демонстраційний ефект. Несподіваний вплив якогось одного фактора, на перший погляд маловірогідного, який, у свою чергу, викликає ряд інших процесів, що чіпляються один за одного і впливають на зовсім віддалені сфери життєдіяльності суспільства; модель домінуючого нострума – різні фактори в абсолютно різних країнах викликають одні й ті ж процеси (Prevailing nostrum – переважаюча (домінуюча) панацея). Інфляція, правові порушення, поразки у війні, глибока економічна криза змушують реагувати політичні еліти і населення різних країн приблизно однаково.

Отже, незважаючи на різноманітність емпіричного досвіду в різних країнах, успішність демократичного транзиту визначається наступними чинниками [12, р. 38]: рівнем економічного розвитку; відносно рівним розподілом доходів; ринковою економікою; економічним розвитком і соціальною модернізацією; відсутністю феодалізму в суспільстві; потужною буржуазією («відсутність буржуазії – відсутність демократії» згідно теорії Б. Мура); сильним середнім класом; високим рівнем грамотності й освіченості населення; наявністю радше інструментальної, а ніж споживчої культури; протестантизмом; соціальним плюралізмом і стійкими інтермедіативними групами; розвитком спочатку політичної конкурентності, і тільки потім розширенням політичної участі; демократичною могутністю структур усередині соціальних груп, тісно пов'язаних з політикою; низьким рівнем громадянського насильства; низьким рівнем політичної поляризації екстремізму; наявністю політичних лідерів, які сприяють демократії; досвідом британських колоній; традиціями толерантності та компромісу; окупацією продемократичними іноземними властями; впливом продемократичної іноземної держави; прагненням еліти створити демократичну націю.

С. Гантінгтон [12, р. 39] вважає, що досвід трьох хвиль демократизації засвідчує: по-перше, немає жодного чинника, який би дозволив пояснити розвиток демократії не тільки у всіх, але й навіть в одній країні. По-друге, не існує одиничного фактора, необхідного для розвитку демократії в країні. По-третє, демократизація в кожній країні є результатом комбінації причин. По-четверте, комбінація причин, що викликали демократизацію, варіюється від країни до країни. По-п'яте,

комбінація причин, що викликали одну хвилю, відрізняється від комбінації причин, які стимулювали інші хвилі. По-шосте, причини, які ініціювали режимні зміни під час демократизаційні хвилі, ймовірно, відрізняються від факторів, що сприяють подальшим режимних змін.

Засновуючись на різноманітні емпіричного досвіду, С. Гантінгтон виокремлює такі моделі демократичних переходів:

- а) циклічна модель: $a - d - a - d - a - d$;
- б) друга спроба (second-try): $A - d - a - D$;
- в) перервана демократія (interrupted democracy): $A - D - a - D$;
- г) прямий перехід (direct transition): $A - D$;
- д) деколонізація (decolonization): $D / a - D$ [17, p. 45].

У зазначених моделях С. Гантінгтона a – авторитаризм, d – демократія. З наведених моделей випливає, що циклічна модель характеризується приблизно рівними за глибиною чергуваннями авторитарних і демократичних структур. Модель другої спроби передбачає встановлення демократичного режиму після деяких коливань між авторитаризмом і демократією. Перервана демократія – згорання демократичних перетворень під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Прямий перехід – створення й утвердження демократичних інститутів без помітних коливань у бік авторитаризму. Деколонізація властива постколоніальним країнам, в яких завдяки метрополіям вже існували демократичні інститути і після отримання незалежності з деякими реверсами в бік авторитаризму затверджується демократія.

Незважаючи на те, що автор стверджує про відсутність якоїсь універсальної причини, яка викликає хвилеподібний розвиток демократії в світі в різні епохи, проте кожна наступна хвиля демонструвала появу нових моделей демократизації. Для останньої хвилі характерним став прояв всіх вищезазначених моделей. На відміну від англосаксонських країн, у яких зміни охоплювали значний проміжок часу, в цих країнах зміни відбуваються стрімко і носять системний характер. У транзитологічній літературі, як правило, подібні процеси визначають як «первинний» транзит. Змінювалися держави, які вважалися або стабільними авторитарними режимами (Португалія), або стійкими тоталітарними і навіть зовні процвітаючими (Східна Німеччина як один із еталонів «розвинутого соціалізму»). Тобто, демократичний транзит із відповідними перетвореннями охопив країни, які характеризувалися стабільними політичними режимами.

Особливістю демократичних транзитів наприкінці ХХ ст. було їх здійснення як згори (елітами, що зберегли свої колиш-

ні владні позиції), так і знизу (початківцями, неофітами від демократії), які очолили опозиційні рухи у країнах комуністичного блоку. Проте вони були продуктами окремої недемократичної системи. Тому, по суті, перетворення залежали від людей, позбавлених будь-яких демократичних навичок. Більше того, в рамках радянської системи не була сформована національна буржуазія, якій, за традицією, повинна була належати ініціатива економічних перетворень і формування капіталістичного етосу.

Таким чином, фактично не було основних акторів демократичного процесу, які б вибудовували свою діяльність не на основі антисистемності, а на конструктивних проектах.

Незважаючи на наявність «демонстраційного ефекту» як стимулюючого зовнішнього фактора, а також колапсу зовнішньої стримуючої сили (особливо це стосується держав Східної Європи), стійкість/нестійкість демократичних трансформацій в цих країнах обумовлена, насамперед, внутрішніми соціально-економічними та політичними змінами.

Стійкість інститутів багато в чому залежить від їх гнучкості і здатності до адаптації. У той же час кожен інститут володіє значним інерційним потенціалом розвитку. Це проявляється в тому, що формальні інститути демократії наповнюються номенклатурним стилем роботи.

Найбільш явно це простежується в діяльності парламентів. Так, завдяки вмілому маніпулюванню окремими фракціями в українському парламенті, останній перетворився на додаток Адміністрації Президента, статус якого жодним чином не закріпленій у чинній Конституції. «Демонстраційні ефекти» багато в чому обумовлювалися наявністю певних, з точки зору синергетики, аттракторів – це або більш сильна та процвітаюча держава, яке нав'язує стандарти своєї системи, або міжнародне співтовариство, або міжнародний режим «імперативної координації». Зовнішні гравці нав'язують країнам певні політичні програми, які виглядають більш привабливими на тлі поглиблення кризи легітимності панівних режимів. Цілі цих акторів можуть бути різними. Радянська гегемонія, легітимізуючи себе універсалістської ідеологією, прагнула створити систему вертикальної інтеграції з певною спеціалізацією кожної країни блоку і максимізацією експлуатації її ресурсів. Кожна країна реагувала на цей виклик у відповідності з наявними структурними факторами: рівнем економічного розвитку, характером політичної культури, ступенем етносоціальної та релігійної гетерогенності. Менш розвинені південно-східні регіони (Болгарія, Румунія, Албанія) виявилися більш сумісні

із системою бюрократичної мобілізації та розподілу; північно-західні регіони (Польща, Угорщина, Чехословаччина, НДР), будучи за своєю соціальною диференціацією і рівнем економічного розвитку більш розвиненими, чинили деякий опір.

Звичайно, існують як позитивні, так і негативні коливання між співвідношенням демократії/недемократії. Але чи можна розглядати подібні коливання як закономірно хвилеподібні? Як показує дослідження динаміки протягом тридцяти років, дані за вказаний період вже ставлять під сумнів коректність датування другої хвилі припливу і відпливу. Тому їх можна розглядати метафорично при аналізі значного емпіричного матеріалу. Крім того, завжди існують розбіжності між очікуваними і явищами, які спостерігаються. Не є винятком перспективи політичних транзитів, як до демократії, так і до диктатури. З нашої точки зору, у світі існують постійні флуктуації між демократією і недемократією як всередині кожної країни (в бік покращення її якості, або у бік погіршення), так і у співвідношенні демократичних/недемократичних режимів. Наприклад, згортання деяких свобод після терактів 11 вересня 2001 р. у Європі 2014-16 рр. у країнах ліберальної демократії може слугувати доказом 4-ї реверсної хвилі, але в той же час таке згортання свобод декларується як тимчасовий захід для покращення безпеки стабільних демократій і розширення зони впливу демократії в перспективі. Певної міри це стосується й України в умовах анексії Криму і окупації частини Донбасу російськими найманцями. Однак чи можливо вважати подібний процес хвилею припливу/відпливу?

Один із опонентів періодизації хвиль демократизації, Л. Даймонд, вважає, що серйозних ознак реверсної хвилі остаточно 1999 р. не було. За 25 років третьої хвилі було декілька випадків згортання демократичних змін у країнах з більш ніж 20-мільйонним населенням: Нігерія (1983), Судан (1989) і Таїланд (1991). В останнє десятиліття ХХ століття були перевороти в невеликих або за чисельністю населення, або територіально країнах: Конго, Гамбії, Лесото, Нігері, Сьєрра-Леоне, Камбоджі, Лівані, Кенії, Нігерії, Перу, Замбії. З точки зору теорії хвилеподібної демократизації, перервність демократизації в цих країнах носить локальний характер і не може вплинути на характер хвилеподібності. За цього найбільш значним є переворот у Пакистані в жовтні 1999 р. і прихід до влади М. Шараффа. Наслідки цієї події можуть бути значними через геополітичне розташування цієї країни, її території, чисельності населення. Л. Даймонд вважає, що існують стратегічні країни-гойдалки (*strategic 'swing' states*), зміни в яких можуть здійснювати як мінімум регіональний вплив.

Отже, 120 демократій у світі є неоднорідними не тільки за мірою демократичності, але й за своїм стратегічним і геополітичним значенням. Причому відмінність між електоральними і ліберальними демократіями, незважаючи на деяку формальну уподібненість, є досить істотною. Вона визначається наявністю правової держави, базових громадянських свобод, незалежної судової системи, інституціоналізованої горизонтальної відповідальності, контролю над зловживаннями влади, відкритого і плюралістичного громадянського суспільства, громадянського контролю над військовими.

Стан громадянських і політичних прав і свобод створює той континуум, який існує в проміжку між мінімалістською та ліберальною демократіями. Стабільними і консолідованими демократіями є режими, в яких еліти, партії та організації, так само, як і переважна більшість населення, підтримують існуючу конституційну систему і вибудовують свої соціальні та політичні стратегії відповідно до її засад. Таких режимів під час «третьої хвилі» з'явилося дуже мало. І ліберальна демократія в основному локалізується в країнах Центру (за термінологією І. Валлерстайна). Це тридцять країн: 24 країни Західної Європи, США, Канада, Австралія і Нова Зеландія, а також Японія та Ізраїль. Решта демократії розсіяні по різних континентах і входять до Периферії і напівпериферії, вони різні за своїм впливом навіть на країни Центру. Однак від стану демократії в цих, умовно кажучи, стратегічних країнах і регіонах залежатиме розвиток демократії в інших країнах.

Фактично на сучасному етапі спостерігається тенденція згортання демократичних проектів епохи глобальної демократизації. Це багато в чому пов'язано і життєздатністю нових політій, світовими кризами, тенденцією до тектонічного зсуву на пострадянському просторі.

Список використаних джерел:

1. Вонсович С. Реверсивний вектор транзиту в контексті соціополітичних поділів / С. Г. Вонсович // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Дніпропетровськ, 2013. – Вип. 6 (4). – С. 45-49.
2. Вонсович С. Політична транзитологія: історія, методологія : монографія / С. Г. Вонсович. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2013. – 384 с.
3. Лиотар Ж.-Ф. Ответ на вопрос: что такое постмодерн? / Ж.-Ф. Лиотар ; пер. с фр. Н. А. Шматко // Ad Marginem'93. – М., 1994. – С. 307-323.
4. Оникиенко А. Экономика впереди политики (Китай) / А. Ф. Оникиенко // Авторитаризм и демократия в развиваю-

- щихся странах / В. Г. Хорос, Г. И. Мирский, К. Л. Майданик и др. — М., 1996. — С. 197-205.
5. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер ; пер. с англ. С. Барбанов. — М. : АСТ, 2002. — 776 с.
 6. Addi L. Political Islam and Democracy: the Case of Algeria / L. Addi // Democracy's Victory and Crisis / ed. Axel Hadenius. — New York, 1997. — P. 105-122.
 7. Bendix R. Kings or people: power and the mandate to rule / R. Bendix. — Berkeley : University of California Press, 1978. — 704 p.
 8. Dahl R. Dilemmas of Pluralist Democracy. Autonomy vs Control / R. Dahl. — New Haven ; London : Yale University Press, 1982. — 229 p.
 9. Eisenstadt S. The Civilizational Dimension of Modernity. Modernity as a Distinct Civilization / S. N. Eisenstadt // International Sociology. — 2001. — Vol. 16, № 9. — P. 320-340.
 10. Encouraging Democracy: the International Context of Regime Transition in Southern Europe / ed. by G. Pridham. — New York : St. Martin Press, 1991. — 246 p.
 11. Fukuyama F. The End of History? / F. Fukuyama // The National Interest. — 1989. — № 16. — P. 3-18.
 12. Huntington S. The Clash of Civilization and the Remaking of the World Order / S. Huntington. — New York, 1996. — 368 p.
 13. Lipset S. Cleavage structures, party systems and voter alignments. An introduction / S. Lipset, S. Rokkan // Party systems and voter alignments. — New York, 1967. — P. 1-64.
 14. Pakulski J. East European Revolutions and «Legitimacy Crisis» / J. Pakulski // Frenzel-Zagorska J. From a One-Party State to Democracy / J. Frenzel-Zagorska. — Amsterdam, 1993. — P. 67-87.
 15. Plattner M. The Democratic Invention / M. Plattner, J. Espada. — Baltimore ; London : The Johns Hopkins University Press, 2000. — 200 p.

The article deals with the link between political transit and the term «global democratization» in the format of S. Huntington's concept. Specific character of the democratic transit in the context of the theory of «waves of democratization» has been analyzed. It is shown that transitivity of «the third wave» as a vector of political development questioned the liberal Western-style democracy as a universal model. The value of the third wave for the development of transit in the former Soviet space has been justified.

Key words: political transit, democratization, democratic transit, a wave of democratization, S. Huntington.

Отримано: 27.05.2016